

I. סיכום

מבין 1.6 מיליון תלמידות ותלמידי בתי הספר בישראל, קרוב לאחד מכל ארבעה לומד או לומדת במערכת חינוך ציבורית שהיא נפרדת לחלוטין ממערכת החינוך של הרוב. הילדים והילדות במערכת מקבילה זו הם אזרחים ישראלים ממוצא פלסטיני ערבי. הם מבקרים ומבקרות בבתי ספר ברמת איכות שונה לגמרי מזו של בתי הספר במערכת החינוך של הרוב היהודי. בתי הספר במערכת המקבילה סובלים לעיתים קרובות מאוד מצפיפות יתר, מחסור במורים ובצוות, מבנייה לקויה, ותחזוקה ירודה. לחלק מהילדות והילדים פשוט אין בית-ספר. לילדות וילדים ערבים פלסטינים מוצעים תנאי למידה פחות טובים והזדמנויות חינוכיות הרבה יותר מצומצמות מאלה שמוצעים לילדים וילדות ישראלים אחרים. הדו"ח הנוכחי עוסק באפליה הישראלית כנגד ילדות וילדים ערבים פלסטינים בתחום הבטחת הזכות לחינוך.

ממשלת ישראל מפעילה שתי מערכות חינוך נפרדות. אחת לילדות וילדים יהודים ואחת לילדות וילדים ערבים פלסטינים. האפליה שנהוגה נגד התלמידות והתלמידים הערבים הפלסטינים משפיעה על כל תחום מתחומי שתי המערכות הללו. רשויות משרד החינוך כבר הודו בגלוי שהוצאות המשרד לכל תלמיד ותלמידה במערכת הערבית קטנות מן ההוצאות לתלמיד בזו היהודית. בתי הספר של הרוב היהודי גם מקבלים מימון נוסף דרך משרדי ממשלה אחרים, הן מתקציבי המדינה והן מגורמים פרטיים המרימים תרומות בחסות המדינה – למימוש תכניות בינוי ופרויקטים חינוכיים מיוחדים. הפער בין שתי מערכות החינוך הוא עצום, על פי כל מדד מהמדדים שדווחו על ידי רשויות מדינת ישראל.

הדו"ח הנוכחי בוחן את ההבדלים בין שתי המערכות. הבדלים אלה זוהו, בחלקם, באמצעות סקירה של סטטיסטיקות רשמיות. הממצאים קיבלו ביסוס נוסף מנתונים שנאספו בביקורים שערכו חוקרות HUMAN RIGHTS WATCH בשטח. אלה כללו ביקורים בעשרים ושישה בתי ספר בשתי מערכות החינוך, וראיונות שערכו חוקרות הארגון עם תלמידות ותלמידים, הורים, מורות ומורים, מנהלים ומנהלות, ובעלי תפקידים ברשויות החינוך של המדינה.

ילדים וילדות ערבים פלסטינים מבקרים בבתי ספר שבהם מספר התלמידים בכל כיתה גדול מזה הנהוג במערכת היהודית, בעוד מספר המורים לכתה נמוך יותר. חלק מהילדות והילדים נאלצים לנסוע מרחק רב לבית הספר. גורם שיוצר הבדל דרמטי בין בתי ספר ערבים לאלה של המערכת הגדולה, הוא מחסור רווח וכולט במשאבים ובתנאי למידה כולל ספריות, מחשבים, מעבדות, ואפילו שטחי משחק. באף אחד מבתי הספר הערבים בהם ביקרנו, לא מצאנו אמצעים מיוחדים כגון ציוד לעריכת וידאו או חדר תיאטרון, אמצעים שראינו בהם סימן למצויינות של חלק מבתי הספר היהודים שבדקנו. ילדות וילדים ערבים פלסטינים הסובלים ממגבלות מוזנחים במיוחד, שכן מערכת החינוך שלהם לעיתים קרובות נעדרת מורים, חדרים או ציוד ייחודיים לחינוך מיוחד, וזאת למרות קיומן של תכניות חינוך מיוחד מפותחות מאוד במערכת היהודית.

למרות חוק חינוך חובה המחייב ילדים בגילאי 3-4 לבקר במוסד חינוכי ממלכתי, בקהילות ערביות פלסטיניות רבות אין כלל בנמצא מוסדות כאלה. בכל הארץ, ובמיוחד בנגב, היקף הבנייה של גני ילדים ביישובים ערבים פלסטינים הוא בלתי מספק. תושב עיירה בדואית מוכרת על ידי הרשויות אמר לנו: "יש לי בת בגיל 5. בשנה שעברה, אחרי ההבטחה של יוסי שריד [שר החינוך הקודם], חשבתי שהיא תלך לגן ילדים [ממלכתי], אבל לא היו כאלה."¹

מדיניות רשמית הדוחקת באזרחיות ואזרחים ערבים פלסטינים לנטוש איזורים מסויימים בארץ, גוררת הגבלות על בניית בתי ספר בקהילות מסויימות, דבר המעמיד משפחות עם ילדות וילדים בפני קשיים עצומים ומונע מילדות וילדים רבים את זכותם לחינוך. תנאים וציוד ירודים ובתי ספר מרוחקים המחייבים נסיעה ממושכת גוררים רמת נשירה גבוהה מאוד.

הכשרת מורות ומורים לבתי ספר ערבים היא בעדיפות נמוכה במערכת החינוך, ותדירות ההשתלמויות שהמערכת מציעה למורות ומורים פלסטינים המועסקים במערכת, פחותה מזו הנהוגה במערכת של הרוב. רמת הכישורים של מורים ומורות ערבים פלסטינים נמוכה יותר, בממוצע, מזו של המורים והמורות במערכת היהודית, ומורות ומורים ערבים פלסטינים מקבלים משכורות נמוכות יותר. מורות ומורים כאלה שנשלחים לאיזורים מעוטי יכולת – למשל בחלק מהנגב – זוכים לתמריצים כספיים נמוכים מאלה שמקבלים מורים ומורות יהודים עבור משרות שנחשבות קשות. ככלל, במערכת החינוך הערבית, לא סופקה עד כה למורים ולמורות הכשרה מספקת בחינוך מיוחד.

¹ ראיון של HUMAN RIGHTS WATCH, לקייה (עיירה בדואית מוכרת), 14 דצמבר, 2000.

למרות שבין הערבים הפלסטינים אחוז הילדים והילדות עם מגבלות גבוה מזה שקיים בקהילה היהודית, ההוצאות היחסיות של משרד החינוך על אינטגרציה (שילוב ילדים חריגים במסגרות רגילות), על שירותי חינוך מיוחד, ועל בתי ספר מיוחדים לילדות וילדים ערבים פלסטינים, נמוכות מהוצאותיו על תחומים אלה במערכת היהודית. "כבר הרבה שנים אנחנו מבקשים סיוע מיוחד", אמר לנו אב של ילד עם נכות. "בדרך כלל אנחנו הולכים למשרד החינוך, והם אומרים לנו לפנות לעירייה, ואנחנו פונים, ונדחים."² בתי ספר ערביים לחינוך מיוחד סובלים ממחסור באנשי ונשות מקצוע שהוכשרו במיוחד לתחום, כגון פסיכולוגיות וקלינאי תקשורת. ילדות וילדים ערבים פלסטינים שבית הספר הרגיל נמצא לא מתאים לצורכיהם, נאלצים לבחור מתוך קומץ זעיר של בתי ספר מיוחדים. בהרבה מקרים – עבור מגבלות מסויימות – קיים בכל המדינה רק בית ספר ערבי אחד. הרבה מאוד ילדים וילדות עם מגבלות נאלצים לנסוע מרחק רב לבית הספר כל יום, או לבקר בבית ספר יהודי במידה וקיימת אפשרות כזאת. אלא שבתי ספר היהודים לחינוך מיוחד לא מותאמים לצרכים של תלמידות ותלמידים ערבים פלסטינים. לדוגמה, בחלק מבתי הספר שלומדים בהם תלמידים ותלמידות יהודים וערבים כבדי שמיעה, קלינאי התקשורת לא יודעים ערבית. משפחות מסויימות נאלצות בליתי ברירה להשאיר את הבת או הבן בבית. תלמידות ותלמידים ערבים פלסטינים לומדים על פי תכנית לימודים ממשלתית הנגזרת מתכנית הלימודים היהודית. במקצועות הלימוד המשותפים לשתי המערכות פיתוח תכנית הלימודים מתבצע ללא שיתוף מחנכות ומחנכים ערבים פלסטינים, או בשיתוף מזערי שלהם. התכניות מתורגמות לערבית בפניגור של שנים אחרי פרסום החומר בעברית. הממשלה מקצה משאבים בלתי מספקים לפיתוח תכניות לימוד במקצועות המיוחדים לחינוך הערבי. עד שנת 2000 לא היתה קיימת כלל תכנית לימודים בערבית לחינוך המיוחד, וחוקרות HUMAN RIGHTS WATCH לא מצאו תכנית כזאת באף אחד מבתי הספר הערבים לחינוך מיוחד שבהם נערכו ביקורים. "אנחנו מסכים תכניות לימודים של בתי ספר רגילים ומשתדלים לעשות אותן יותר קלות", קלינאית תקשורת הסבירה לחוקרות.³ לרשותם של מורות ומורים ערבים פלסטינים עומד מבחר הרבה יותר מצומצם של ספרי לימוד ועזרי לימוד מזה העומד לרשותם של מורות ומורים יהודים.

לעיתים קרובות, תכני תכנית הלימודים יוצרים תחושות ניכור, הן בקרב התלמידים והתלמידות והן בקרב המורים והמורות. למשל, בשעורים בשפה העברית, תלמידות ותלמידים ערבים פלסטינים נדרשים ללמוד טקסטים יהודיים דתיים, כולל תנ"ך ותלמוד. חומרים אלה נכללים בין מקצועות החובה בבחינות הבגרות. מורה לשפה העברית בבית ספר תיכון ערבי תיארה את תגובת התלמידים והתלמידות שלה: "חלק מהילדים מרגישים שזה נכפה עליהם. זה מקשה על המורה ליצור מוטיבציה אצל התלמידים. ככלל זה לא נוגע לילדים ערבים... אבל בגלל הבגרות אנחנו חייבים לכסות את החומר הזה."⁴ כמוכן, תלמידים ותלמידות ומורים ומורות ערבים פלסטינים הביעו רצון לעסוק יותר ביצירות של סופרים פלסטינים, וללמוד יותר על ההיסטוריה הפלסטינית. משרד החינוך הנהיג לאחורונה כמה שינויים חיוביים בתכנית הלימודים הערבית, כולל שינויים בהיסטוריה, גיאוגרפיה, ואזרחות. ואולם, חלק גדול מהשינויים הללו לא יושמו במלואם עקב מחסור בספרי לימוד מתאימים ובעזרי הוראה אחרים. האפליה הקיימת בכל רמה ורמה במערכת החינוך מנשירה מתוך המערכת ילדות וילדים ערבים פלסטינים באחוזים שהולכים וגדלים ככל שמתקדמים מכתה לכתה. בין אלה שבכל זאת מתמידות ומתמידים לבקר במערכת, רבים מוסטים ממסלול ההתקדמות לקראת חינוך על-תיכוני. המכשולים שעומדים בדרכם של תלמידות ותלמידים ערבים פלסטינים מגן הילדים ועד לאוניברסיטה מתפקדים כסדרת מסננות יותר ויותר דקות. אחוז התלמידות והתלמידים הערבים הפלסטינים שמערכת החינוך מנפה בכל שלב ושלב, גדול מאחוז התלמידות והתלמידים היהודים המונשרים. ילדים וילדות שנשללת מהם האפשרות לבקר בגן ילדים מצליחים פחות בבית הספר היסודי. ילדות וילדים שלומדים בבית ספר מוזנח, דל, ורחוק מהבית, נושרים מהמערכת באחוזים מוגברים. ילדות וילדים שמחליטים ללמוד מקצוע, במקום להמשיך בלימוד עיוני לבגרות, ניצבים במקרים רבים בפני בחירה מוגבלת בין לימודי "נגרות", מכונאות או מכונאות רכב,⁵ כפי ששמעו חוקרות HUMAN RIGHTS WATCH ממנהל בית ספר. לימודים גבוהים חסומים בפני הרבה תלמידות ותלמידים ערבים פלסטינים שהיו מפתחים כנראה שאיפות אקדמיות בתנאים אחרים. המחסום הוא מערך בחינות המותאם למערכת החינוך של הרוב היהודי, והמאחד שתי המערכות כשאין ביניהן שוויון. תלמידות ערביות פלסטיניות ותלמידים ערבים

² ראיון של HUMAN RIGHTS WATCH, כפר באיזור "המשולש", 6 דצמבר, 2000.

³ ראיון של HUMAN RIGHTS WATCH, ישראל, 11 דצמבר, 2000.

⁴ ראיון של HUMAN RIGHTS WATCH, נצרת, 8 דצמבר, 2000.

⁵ ראיון של HUMAN RIGHTS WATCH, ישראל, 9 דצמבר, 2000.

פלסטינים שלא נושרים מבית הספר, מגיעים להישגים פחות טובים יחסית בבחינות הכלל-ארציות, ובמיוחד בבחינות הבגרות שהן תנאי מוקדם לתעודת סיום התיכון וללימודים באוניברסיטה. תלמידות ותלמידים אחרים מסוננים החוצה באמצעות הבחינה "הפסיכומטרית" – בחינת חובה הבודקת כישורים כלליים. מחנכות ומחנכים פלסטינים מתארים בחינה זו כבעלת הטיה תרבותית מובהקת – תרגום ישיר של בחינה שעוברים תלמידות ותלמידים במערכת החינוך היהודית. כתוצאה מכך, ערביות וערבים פלסטינים שמגשים מועמדות לאוניברסיטאות נדחים באחוזים הרבה יותר גבוהים מאשר המועמדים היהודים. מלבד 5.7 אחוזים, כל התלמידות והתלמידים שקיבלו תואר ראשון בשנת 1998-99 היו יהודים. ממשלת ישראל הציעה הסברים שונים לפערים בין הישגי התלמידות והתלמידים היהודים והערבים הפלסטינים. ביניהם הוזכרו גורמים כמו עוני, גישות תרבותיות, ובמיוחד היחס כלפי בנות. חוקרות HUMAN RIGHTS WATCH מצאו כי לאור קיומן של עדויות ברורות לאפליה בידי המדינה, אין די בעוני או בגישות תרבותיות כדי לתת הסבר מספק לפער הקיים. יותר מזה, במקרים רבים הנתונים עומדים בסתירה מוחלטת לטענה שגורמים אלה, ולא אפליה, הם שורש הבעיה. כמוכן, השפעתה של האפליה בחינוך היא מעגלית ומצטברת. כאשר לדור נתון מוצעות הזדמנויות חינוכיות באיכות ירודה, ילדות וילדי הדור הזה גדלים במשפחות שההכנסה שלהן נמוכה יותר, ולומדים ממורים שהשכלה שלהם פחותה.

יש להודות שתלמידות יהודיות ותלמידים יהודים ממשפחות עניות – ובמיוחד עולים חדשים, או מזרחים⁶ – מתמודדים גם הם, כמו הערבים הפלסטינים, עם אתגרים הנובעים מהכנסה נמוכה. אבל הממשלה מספקת לתלמידות ותלמידים יהודים מעוטי יכולת סוללה של משאבים המכוונים לשיפור הישגים אקדמיים ולמניעת נשירה. משאבי ההעשרה וההוראה המתקנת שמוצעים לבתי ספר יהודים כוללים שעות הוראה נוספות, תכניות העשרה והוראה מתקנת, הן בשעות הלימודים והן לאחריהן, וכן קציני ביקור סדיר (קב"סים), ייעוץ, והזדמנויות ללימוד מקצועי. הכלי המשמש את משרד החינוך למדידת נזקקות אצל תלמידות ותלמידים ערבים פלסטינים שונה מזה שמשמש אותו לבדיקת תלמידות ותלמידים יהודים. מה שנמדד במקרה של תלמידות ותלמידים ערבים פלסטינים הוא רק הצורך שלהם ביחס לתלמידים אחרים באותה מערכת, ולא ביחס לתלמידות ותלמידים יהודים. חלק מהתלמידות והתלמידים הערבים הפלסטינים זוכים אמנם לתכניות העשרה והוראה מתקנת, אבל הנתח היחסי שתלמידות ותלמידים יהודים מקבלים מן המשאבים האלה הוא הרבה יותר גדול, וזאת למרות שצורכי המערכת הערבית הפלסטינית גדולים יותר. במחקר שנערך בשנת 2000 באוניברסיטה העברית, נמצא שהקצאת משאבי הטיפוח לכל תלמידה או תלמיד יהודי גדולה פי חמישה, בממוצע, מההקצאה לתלמידה או תלמיד ערבי פלסטיני.⁷ אם כן, בניגוד לטענת הממשלה בישראל כי היא מפעילה מדיניות של מעין אפליה מתקנת ביחס לתלמידות ותלמידים נצרכים, בפועל זוהי מדיניות של הדרת התלמידות והתלמידים הערבים הפלסטינים מתוך המערכת, ואפלייתם לרעה. במידה מסוימת, ממשלת ישראל הודתה כבר בכך שמערכת החינוך הערבית שלה נחותה מזו היהודית. לדוגמא, היא דיווחה בשנת 2001 לועדת האו"ם בנושא זכויות הילד כי:

קיימת מידה רבה של שונות במשאבים המוקצים לחינוך במגזר הערבי לעומת היהודי. אי-התאמות אלה משתקפות במרכיבים שונים של החינוך במגזר הערבי, כגון תשתיות פיזיות, מספר ממוצע של ילדים בכתה, מספר שעות ההעשרה, היקף שירותי התמיכה, ורמת ההשכלה של הצוות המקצועי.⁸

כמוכן, הממשלה הודיעה שב-1991, ההשקעה הממשלתית לתלמיד ערבי פלסטיני עמדה על 60% של ההשקעה לתלמיד יהודי. בעשור האחרון הממשלה מינתה ועדות שונות לבחינת אספקטים בעייתיים של

⁶ יהודיות ויהודים אשכנזים מוצאם במקור ממזרח אירופה; יהודיות ויהודים ספרדים הם צאצאים של היהודים שגורשו מספרד ומפורטוגל במאה החמש-עשרה ובמאה השש-עשרה, שהעתיקו את מקום מגוריהם לאיזור הים התיכון, לאיזור הבלקן ולאיזורים אחרים; יהודיות ויהודים מזרחיים הם פשוטו כמשמעו יהודים מהמזרח, או מהמזרח התיכון.

⁷ סורל קאהן ויעקב ילינק, "אפליית המגזר הלא יהודי בהקצאת משאבי הטיפוח בחינוך: אומדנה הכמותי והשלכות ביטולה, האוניברסיטה העברית בירושלים, יולי 2000.

⁸ State of Israel Ministry of Justice, Ministry of Foreign Affairs, *Initial Periodic Report of the State of Israel Concerning the Implementation of the Convention on the Rights of the Child (CRC)*, February 20, 2001, p. 307. תרגום מאנגלית ע"י HUMAN RIGHTS WATCH.

החינוך, כגון חינוך לקהילה הבדואית וחינוך מיוחד. ועדות אלה מצאו פערים בולטים בין דרכי הטיפול של הממשלה בתלמידות ותלמידים ערבים פלסטינים ובתלמידות ותלמידים יהודים, ואף הגישו המלצות לתיקון המצב. בדצמבר 2000, ועדה של משרד החינוך בנושא צמצום פערים אף הביאה לידיעת ראשי המשרד את ההבדלים הבולטים שמצאה, וזאת למרות שהיא מונתה בעיקר כדי לבדוק פערים בין קבוצות של תלמידות ותלמידים יהודים.

על אף קיומן של עדויות מוצקות אלה, הממשלה לא הנהיגה שינוי בדרך הפעולה המפלה של מערכת החינוך. תחת זאת, בעשור האחרון, היא הבטיחה סכומים גלובליים שאין בהם כדי להשוות בין שתי המערכות, ובדרך כלל הבטחות אלה גם לא קוימו. תקציבי החינוך הערבי ברוב איזורי הארץ עדיין לא משקפים אפילו את אחוז האוכלוסייה הערבית מבין תושבי המדינה, ובודאי לא מתחילים בתיקון שנים ארוכות של אפליה מצטברת.

הזנחה זו משקפת התייחסות של ממשלת ישראל, ובכלל זה של מי שמופקד על מערכת החינוך הערבית, המציבה תלמידות ותלמידים ערבים פלסטינים בעדיפות נמוכה. כמעט נדמה שהמערכת הערבית היא לא יותר מהערת אגב בהצהרות הפומביות של מובילי מערכת החינוך. נראה, למשל, שהערבים הפלסטינים נעלמו לחלוטין מעיניה של האחראית הבכירה על מערכת החינוך שלהם, שרת החינוך החדשה, לימור לבנת, שהצהירה כי בכוונתה לוודא כי "לא יהיה אף ילד בישראל שלא ילמד את יסודות ערכי היהדות והציונות". יותר מאוחר לבנת הסבירה שדבריה לא כללו כל התייחסות לילדים ערבים פלסטינים.⁹

גרוע מזה, התקשורת פרסמה בקורות על פקידיים בכירים אחרים במשרד החינוך שביטאו בגלוי עמדות גזעניות. הממונה על החינוך הבדואי, משה שוחט, אמר בראיון לשבועון ג'ואיש וויק כי הבדואים שמתלוננים על תנאי מגורים ירודים הם: "בדואים צמאי דם שחוטאים בריבוי נשים, יולדים 30 ילדים, ממשיכים להרחיב את היישובים הלא חוקיים שלהם, ולהשתלט על אדמות מדינה." כשנשאל על היעדר צנרת מים וביוב בבתי הספר הבדואים, הוא השיב: "בתרבות שלהם הם עושים את הצרכים בחוץ. הם אפילו לא יודעים להוריד את המים באסלה."¹⁰

פקידי ממשל אחדים הפנו את תשומת לבם של חוקרות HUMAN RIGHTS WATCH לשיפורים שחלו בחינוך הערבי במהלך 53 השנים מאז הקמת מדינת ישראל.¹¹ יאיר לוין, סמנכ"ל משרד החינוך האחראי לקשרים בינלאומיים, אמר: "אין לי שום ספק ששני הפערים – הפער בין האשכנזים לספרדים והפער בין היהודים לערבים – ייסגרו תוך שלושים עד ארבעים שנה. שלושים-ארבעים שנה זה כלום."¹²

ואולם הילדים שיעברו את מערכת החינוך של ישראל במהלך ארבעים השנים הקרובות יצטרכו יותר מזה, וכך גם תובע החוק הבינלאומי לזכויות האדם. בקצב הנוכחי, ישראל לא תסגור את הפער בין החינוך היהודי לערבי אפילו אם היא תקצה לכל בתי הספר תקציבים שנתיים זהים. "אם כולם יקבלו [מהיום] את אותו הנתח בחברה פחות או יותר, אבל יתעלמו מהפער [שקיים כבר], לעולם לא נסגור אותו במונחים של תנאים פיזיים בבתי הספר, מספר ילדות וילדים בכתה, מיומנות המורות והמורים, וההכשרה שלהם,"¹³ אמרה לחוקרות HUMAN RIGHTS WATCH ד"ר דפנה גולן, בזמן כהונתה כיו"ר

⁹ Allyn Fisher-Ilan, "Livnat's Lessons," *Jerusalem Post*, June 19, 2001 (תרגום הציטוט על ידי HUMAN RIGHTS WATCH).

¹⁰ Robby Berman, "Israeli Official Slurs Bedouins" *Jewish Week*, July 20, 2001 (הציטוט תורגם מתוך הדיווח באנגלית על ידי HUMAN RIGHTS WATCH). בהמשך, שוחט התנצל וטען שהשתמש בביטוי "צמאי דם" רק ביחס לקבוצה קטנה של בדואים.

Relly Sa'ar, "Bedouin Schools Chief Apologizes for Racial Slur," *Ha'aretz Daily Newspaper (English Edition)* (Israel), August 17, 2001.

¹¹ לדוגמה: U.N. Human Rights Committee, *Initial Report of States Parties Due in 1993: Israel*, paras. 788-791, 843, U.N. Doc. CCPR/C/81/Add.13 (April 9, 1998).

אזרחיות ופוליטיות, היה על ישראל להגיש את הדו"ח הזה לוועדת זכויות האדם של האו"ם, ועדה שהיא אחראית לקבלת דו"חות מהמדינות השותפות, להערות על דו"חות אלה, וכן לפירוש האמנה.

¹² ראיון של HUMAN RIGHTS WATCH עם יאיר לוין, סמנכ"ל משרד החינוך האחראי לקשרים בינלאומיים, ירושלים, 19 דצמבר 2000.

¹³ ראיון של HUMAN RIGHTS WATCH עם דפנה גולן, יו"ר דאז של הוועדה לסגירת הפער בחינוך, במסגרת הפדגוגית של משרד החינוך, ירושלים, 20 דצמבר 2000. משרד החינוך יצר את הוועדה לסגירת הפער בשלהי 1999, במטרה לבחון בעיקר את הפערים בתוך האוכלוסייה היהודית. ד"ר גולן עזבה את משרד החינוך באביב 2001, ובזמן כתיבת הדו"ח הוועדה לא תפקדה.

הועדה לצמצום פערים בחינוך, במזכירות הפדגוגית של משרד החינוך. חוקרות HUMAN RIGHTS WATCH הפנו לדליה שפרינצק, בעלת תפקיד בגף סטטיסטיקה וכלכלה של משרד החינוך, את השאלה: האם לדעתך ייסגר אי פעם הפער בין החינוך היהודי לערבי? התשובה היתה: "זה קשה מאוד. לא, אני חושבת שלא... אבל זה הכיוון הנכון. הציפיות שלנו גבוהות מדי להתקדמות מהירה בכיוון הזה."¹⁴

טיפול בתוצאות המצטברות שיצרו דורות של קיפוח בחינוך אזרחי ישראל הערבים הפלסטינים מצריך יוזמות חדשות של ממשלת ישראל בהיקף עצום. הזרקות חד-פעמיות של תקציבים הם רק בבחינת עזרה ראשונה ולא תהליך ריפוי. שוויון יחסי בתקציבים בלבד, גם אם יונהג, לא יהיה בו כדי להתגבר על המשקעים המצטברים של אי-אספקת תנאי למידה נאותים בעבר. סגירת הפער דורשת הן מימון והן מחויבות פוליטית. על ישראל להתחייב להשוואת כל מרכיב ומרכיב בחינוך, לערוך את השינויים המבניים הדרושים על מנת ליישם התחייבות כזאת, ולפקח על מערכת החינוך במטרה להבטיח שכל זה אכן מתבצע. במלים אחרות, על ישראל למסד את השוויון.

כל עוד קיים הפער, קרוב לודאי שהערביות והערבים הפלסטינים בישראל לא יראו את עצמם כאזרחים ואזרחים שווים זכויות במדינה. תלמיד כתי"א אמר לחוקרות HUMAN RIGHTS WATCH: "אין שום איזון בין מה שנותנים ל-[תלמידים יהודים] ומה שניתן לנו. במכתב לחבר שלי בעזה כתבתי משפט אחד: 'כדי לחלום ולעבוד, אנחנו צריכים לשלם. קשה להגשים את החלומות שלנו בארץ הזאת. היא לא נחשבת הארץ שלנו. אנחנו כמו אזרחים. ואנחנו אזרחים לא רצויים.'¹⁵

ערביות וערבים פלסטינים הם מיעוט משמעותי בקרב אזרחי מדינת ישראל. הם מהווים 18.7 אחוז מאוכלוסיית המדינה. כמעט רבע מכלל הילדים והילדות בגיל בית ספר הם ערביות וערבים פלסטינים.¹⁶ מתוכם, כ-80% מוסלמים, כולל הבדואים ומספר קטן של צ'רקסים,¹⁷ כעשירית – נוצרים, וקצת פחות מזה – דרוזים.¹⁸

מחויבותה של ישראל על פי החוק הבינלאומי והלאומי

הזכות לחינוך מוכרת בכל העולם על פי החוק הבינלאומי. האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות, וכן אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד, אמנות שישראל חתומה על שתיהן, מבטיחות את הזכות לחינוך. גם ההצהרה האוניברסלית בדבר זכויות האדם קובעת את קיום הזכות הזאת. על פי עקרונות חוקיים בינלאומיים אלה, יש להבטיח את הזכות לחינוך ללא אפליה מכל סוג שהוא, ללא קשר לגזע, צבע, מין, שפה, דת, השקפה פוליטית או אחרת, מוצא לאומי, אתני או חברתי, רכוש, נכות, לידה, או למעמד אחר. על פי עקרונות האמנה נגד אפליה בחינוך, שתשעים מדינות שותפות לה, ואשר אושררה על ידי ישראל בשנת 1961, באם ישראל מפעילה מערכות נפרדות ליהודים ולערבים פלסטינים, אזי על שתי המערכות לספק חינוך ברמה זהה ובתנאים שווים.

חוקי היסוד של מדינת ישראל לא מכירים במפורש בזכות לחינוך, אך זכות זו מובטחת בפועל על ידי חוקי מדינה אחרים.¹⁹ ואולם, חוקים אלה, האוסרים על אפליה בתוך בית הספר, לא מטילים איסור

¹⁴ עם זאת, שפרינצק ציינה: "זה חשוב למדינה להגיד שזה [כלומר, סגירת הפערים] חשוב לנו." ראיון של HUMAN RIGHTS WATCH עם דליה שפרינצק, גף סטטיסטיקה וכלכלה, משרד החינוך, ירושלים, 19 דצמבר, 2000.

¹⁵ ראיון של HUMAN RIGHTS WATCH, נצרת, 6 דצמבר, 2000.

¹⁶ בתחילת שנת 2001, 18.7% מאוכלוסיית ישראל, כולל ירושלים המזרחית, היו פלסטינים ("ערבים"). מדינת ישראל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, "טבלה ב/1 – אוכלוסייה, לפי קבוצת אוכלוסייה", הירחון הסטטיסטי לישראל, כרך 52, ירושלים, 4 ניסן תשס"א, אפריל 2001. בסוף 1998, המועד האחרון שקיימים לגבי נתונים סטטיסטיים על האוכלוסייה, על פי חתכי גיל, 24.1% מהילדות והילדים בגילאי שלוש עד שבע-עשרה היו פלסטינים. (על פי התקציר באנגלית של השנתון הסטטיסטי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של מדינת ישראל: State of Israel Central Bureau of Statistics, *Statistical Abstract of Israel 2000*, no. 51, טבלאות 2.1, 2.18. בשנת הלימודים 2000-2001, היו רשומים 1,606,000 תלמידות ותלמידים במערכת החינוך בישראל, מגן הילדים ועד כתי"ב; 356,000 מהם היו רשומים במערכת החינוך הערבית ו-1,250,000 היו רשומים בחינוך היהודי. משרד החינוך, "תלמידים רשומים בחינוך היהודי ובחינוך הערבי 2000/01".

¹⁷ חיים בישראל רק כ-3,000 צ'רקסים. ילדיהם מבקרים גם בבתי ספר ערבים וגם בבתי ספר יהודים.

¹⁸ על פי התקציר באנגלית של השנתון הסטטיסטי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של מדינת ישראל: State of Israel Central Bureau of Statistics, *Statistical Abstract of Israel 2000*, no. 51, טבלה 2.1. הדת הדרוזית היא דת מונותאיסטית שמקורה בתחילת המאה האחד-עשרה.

¹⁹ מדינת ישראל נעדרת חוקה רשמית, אך סדרה של חוקי יסוד, יחד עם פסיקות בית המשפט העליון, מהווים מעין חוקה בלתי כתובה ונחשבים לחוק קונסטיטוציוני. חוקי החינוך של ישראל כוללים את מטרות החינוך בחוק חינוך חובה (1953), את חוק חינוך חובה (1949), את חוק זכויות התלמיד (2000), ואת חוק החינוך המיוחד (1988).

מפורש על אפליה המתבצעת בידי הממשלה. בתי המשפט בישראל עדיין לא נדרשו לחוקים אלה, או לעקרונות כלליים יותר של שוויון, לצורכי הגנה על ילדות וילדים ערבים פלסטינים מפני אפליה בחינוך. המונח "ילד" או "ילדה" מציין בדו"ח זה את כל מי שמתחת לגיל 18. סעיף 1 באמנת האו"ם בדבר זכויות הילד מגדירה ילד/ה בתור: "כל יציר אנוש מתחת לגיל שמונה-עשרה שנה, בלתי אם, על פי הדין החל על הילד, בגירות נרכשת קודם לכן." החוק הישראלי מתיישב עם החוק הבינלאומי, בקבעו את גיל 18 כגיל המעבר מ"קטין" ל"בגיר".²⁰

מתודולוגיה והיקף

דו"ח זה מבוסס על מחקר שנערך בישראל, בחודשים נובמבר ודצמבר 2000.²¹ בתקופה זו, ביקרו חוקרות HUMAN RIGHTS WATCH בעשרים ושישה מוסדות חינוך: יהודים וערבים; גני ילדים, בתי ספר יסודיים ועל-יסודיים; עיוניים, מקצועיים ובתי ספר לחינוך מיוחד. כמעט כל המוסדות היו ממלכתיים, אם כי ביקרנו גם בכמה בתי-ספר מעין-פרטיים, באיזורים בהם מוסדות מסוג זה מילאו תפקיד מרכזי בחינוך ילדות וילדים ערבים פלסטינים.²² בדקנו מוסדות חינוך באיזורים עירוניים וכפריים; מוסדות בערים שבהן האוכלוסייה מעורבת – יהודים וערבים פלסטינים; מוסדות בערים שהן בעיקר יהודיות או ערביות פלסטיניות; מוסדות חינוך לבדואים, שהם חלק ממערכת החינוך הערבית, גם בצפון מדינת ישראל וגם בדרומה, גם ביישובים מוכרים וגם ביישובים בלתי מוכרים; מוסדות חינוך יהודים בעיירות פיתוח שבהן האוכלוסייה כוללת מהגרים רבים.

במוסדות בהם ביקרנו ערכו חוקרות HUMAN RIGHTS WATCH ראיונות עם תלמידות ותלמידים, מורות ומורים (כולל מורות ומורים לערבית, עברית, אנגלית, חינוך מיוחד, גיאוגרפיה, היסטוריה, ולימודים מקצועיים), מנהלות ומנהלים, מאמנות ומאמני ספורט, קלינאיות וקלינאי תקשורת, מומחים ומומחיות לקריאה, פסיכולוגים ופסיכולוגיות, עובדים סוציאליים ועובדות סוציאליות. ערכנו ראיונות גם עם בנות וגם עם בנים, וביניהם נשיאות ונשיאי מועצות תלמידים, מוסקאים ומוסיקאיות, ותלמידות ותלמידים הסובלים ממגבלות. התבוננו בחדרי כיתות, בחדרי מורים, במשרדים, בחדרי שירותים, בספריות – במידה שהיו כאלה, במגרשי משחקים, באולמי ספורט, במעבדות מדע ומחשבים, בחדרי אמנות וחדרי דרמה, ובחדרי הפקות. כמוכן ראיינו הורים, מורים ומורות, ותלמידות ותלמידים מחוץ לתחום בית הספר, וראיינו גם סטודנטיות וסטודנטים בדואים הלומדים באוניברסיטה – אודות החינוך שקיבלו לפני הלימודים באוניברסיטה.

שמותיהם של כל התלמידות והתלמידים שונו לצורכי הגנה על הפרטיות. רוב המורות והמורים וא/נשי צוות הניהול שהתראיינו ביקשו, גם הם, לשמור על סודיות, ומנהלות ומנהלי בתי הספר הערביים שבהם ביקרנו ביקשו לא להזכיר את שם בית הספר.

בתוך משרד החינוך ראיינו חלק מאלה המופקדים על חינוך הערבים, כולל הממונה על החינוך הערבי במזכירות הפדגוגית, הממונה על תכניות הלימוד בבתי הספר הערבים, באגף לתכניות לימודים, ומפקחי המקצועות הייחודיים לחינוך הערבי הכוללים היסטוריה ערבית, שפה ערבית, וספרות ערבית. כמוכן, שוחחנו עם א/נשים מגף סטטיסטיקה וכלכלה של משרד החינוך, מהמזכירות הפדגוגית, עם מנהלי מחוז חיפה ומחוז הצפון, וכן, בבאר שבע, עם ראש מחלקת החינוך בעירייה. לבסוף, פגשנו בחוקרים בתחום החינוך מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של מדינת ישראל,²³ וכן בעובדים ערבים פלסטינים ויהודים בארגונים חוץ-ממשלתיים שונים.

²⁰ Guardianship and Legal Capacity Law, sec. 3 (1962).

²¹ זמן קצר לפני תחילת התחקיר של HUMAN RIGHTS WATCH, אירעו בישראל הפגנות שבהן משטרת ישראל ירתה והרגה בשלושה-עשר אזרחים ערבים פלסטינים. ראה:

Human Rights Watch, "Investigation into Unlawful Use of Force in the West Bank, Gaza Strip, and Northern Israel: October 4 through October 11," *A Human Rights Watch Report*, vol. 12, no. 3(E), October 2000. חלק מבתי הספר בישראל נסגרו לתקופה קצרה. כשהוקרות HUMAN RIGHTS WATCH החלו

באסוף מידע בחודשים נובמבר ודצמבר, בתי הספר היו כבר פתוחים.

²² כנסיות נוצריות שונות מנהלות בתי ספר המקבלים את רוב המימון שלהם ממשרד החינוך. המשרד מסווג בתי ספר אלה כמוסדות מיסיונריים, ורואה בהם, כמו גם בבתי ספר חרדיים מסויימים, בתי ספר "מוכרים אך בלתי רשמיים".

²³ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה היא גוף ממשלתי ריכוזי המופקד על איסוף, עיבוד, ופרסום של מידע סטטיסטי אודות אוכלוסיית ישראל, הכלכלה והחברה שלה.

בשנת הלימודים 1999-2000, היו בישראל 3,047 בתי ספר יסודיים ועל-יסודיים.²⁴ מוסדות החינוך שבהם ביקרנו (26 סך הכל) לא היוו מדגם מדעי, אם כי שאפנו לבקר במוסדות הממוקמים באזורים מגוונים וברמות מאוד שונות. לכן, על מנת לספק מידע ברמה כלל ארצית, הוספנו ככל הניתן לתצפיות הישירות ולראיונות האישיים שערכנו, נתונים סטטיסטיים שדווחו בעיקר על ידי משרד החינוך והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מקרים של חוסר התאמה בין הנתונים שהגיעו ממקורות שונים, צוינו בדו"ח בהערות שוליים. HUMAN RIGHTS WATCH התבססה על הנתונים העדכניים ביותר שהיו בנמצא בעת חיבור הדו"ח. במקרים אחדים, הנתונים הסטטיסטיים כוללים גם את בתי הספר של ירושלים המזרחית, שנתונים לפיקוח משרד החינוך ומנהלים בידי אונרו"א (הגוף האחראי מטעם האו"ם לסיוע וסעד לפליטים פלסטיניים במזרח התיכון); גם כאשר מקור כלשהו מבהיר במפורש שהנתונים המדווחים בו לא כוללים את ירושלים המזרחית, הדבר צוין בהערות שוליים.²⁵

מצבם של הבדואים באיזור הנגב, ובמיוחד של אלה החיים ביישובים בלתי מוכרים, הוא הרבה יותר גרוע משל כל שאר הלומדים בבתי הספר הערבים – על פי כל קני המידה ששימשו את הדו"ח הנוכחי.²⁶ עקב מספרם הזעום – פחות מ-2,100 – בכל מחזור²⁷ – מצבם של הבדואים בנגב מוסתר בתוך כלל הנתונים הנוגעים לקהילה הערבית הפלסטינית כולה. משום כך, בכל מקרה שבו נמצאו נתונים הנוגעים במפורש לבדואים בנגב, בחרנו לציין אותם בנפרד בדו"ח.

הדו"ח הנוכחי לא מתייחס לאפליה נגד יהודים ספרדים, מזרחיים או אתיופיים. הוא גם לא מתייחס לאפליה בלימודים על-תיכוניים, או למאפייני אפליה ייחודיים לירושלים המזרחית.²⁸

מינוח

המונחים המציינים את האזרחות והאזרחים הערבים של מדינת ישראל נושאים איתם מטענים פוליטיים מובהקים. יש נטייה גוברת של אזרחים ערבים ואזרחות ערביות בישראל לדחות את המונח "ערבי ישראלי", המשמש את ממשלת ישראל. תחת זאת א/נשים נוהגים לקרוא לעצמם "ערבי פלסטיני" או "ערביה פלסטינית".²⁹ דרוזיות ודרוזים ובדואיות ובדואים רבים, אך בהחלט לא כולם, מזהים את עצמם כערביות פלסטיניות וערבים פלסטינים – אם במינוח כזה בדיק, ואם בגרסה אחרת דומה.³⁰ הדו"ח הנוכחי מציין את הא/נשים שבעניינם הוא דן כ-: "ערבים פלסטינים אזרחי ישראל" או כ-: "ערבים פלסטינים", שכן, כך הגדירו את עצמם רוב הא/נשים שראיינו. אך חשוב לציין שלא כל אדם ממוצא ערבי שרואיין על ידי חוקרות HUMAN RIGHTS WATCH זיהה את עצמו כפלסטיני, והיו בודדים שדחו לחלוטין את המונח.

הדו"ח הנוכחי מציין בתי ספר שונים במונחים "יהודים" ו"ערבים". מונחים אלה מתיישרים במדויק עם מה שכונה "חינוך עברי" ו"חינוך ערבי" בכל המקורות הממשלתיים שפורסמו בשפה

²⁴ מדינת ישראל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, חינוך ותרבות, מבחר נתונים, תדפיס מתוך השנתון הסטטיסטי לישראל 2000, מס' 51, טבלה 22.7. נתון זה כולל את בתי הספר בירושלים המזרחית, המנהלים בידי ממשלת ישראל ובידי אונרו"א (UNRWA), סוכנות הסעד והסיוע של האו"ם לפליטים פלסטינים במזרח הקרוב.

²⁵ על פי משרד החינוך, בשנת הלימודים 1999-2000 היו בירושלים המזרחית 4,100 נערות ונערים בני שבע-עשרה. ואולם המשרד גם דיווח שבכיתה י"ב היו רשומים בירושלים המזרחית "0.00" אחוז. מדינת ישראל – משרד החינוך, המנהל הפדגוגי – אגף הבחינות, "נתוני בחינות – תש"ס 2000", <http://www.netvision.net.il/bagrut/netunim2000>, (בדיקת הנתונים באתר נערכה ב-10/5/01), עמ' 5.

²⁶ ישנם גם בדואים החיים בצפון מדינת ישראל, אך רוב הנתונים הסטטיסטיים המוצגים בנושאי חינוך נוגעים לבדואים בנגב בלבד.

²⁷ משרד החינוך, "נתוני בחינות הבגרות דו"ח 2000", עמ' 5.

²⁸ בתי הספר הערבים של משרד החינוך בירושלים המזרחית סובלים מצפיפות יתר ואין בהם מקום לכל הילדות והילדים הערבים הפלסטינים הזקוקים לכך. חבר מועצת עיריית ירושלים מטעם מר"ץ, יוסף אפללו, הצהיר שיש בין ארבעת-אלפים לחמשת-אלפים ילדים בגילאי חמש עד שמונה-עשרה שלא מבקרים כלל בבית הספר, שכן אין אפשרות להציע להם מקום בבתי ספר ממשלתיים ואין ביכולתם לממן שכר לימוד לבית ספר פרטי.

Allyn Fisher-Illan, "East Jerusalem Arab Children Seek Admission into City Schools,"

Jerusalem Post, July 2, 2001

²⁹ למשל, סקר של האוכלוסייה הערבית הבוגרת שנערך ב-1999 על ידי המכון לחקר השלום של גבעת חביבה, מצא כי 32.8 אחוז מהמשיבות והמשיבים ראו במונח "ישראלי" תאור "ההולם את זהותם העצמית". גבעת חביבה, "סקר 2001 – עמדות הערבים כלפי המדינה", <http://www.dialogate.org.il/peace/publications.asp#academic>, (האתר נבדק ב-30/5/2001).

³⁰ בסקר משנת 1998, 33 אחוז מהתלמידות והתלמידים הבדואים בנגב הלומדים בכתות י"א וי"ב תיארו את עצמם כ"ערבי פלסטיני", 26 אחוז כ"ערבי ישראלי", 15 אחוז כ"ערבי", 14 אחוז כ"פלסטיני ישראלי", 7 אחוז כ"פלסטיני", 61 אחוז כ"ישראלי". Center for Bedouin Studies and Development, *Newsletter*, vol. 2, Winter 1999, p. 1.

האנגלית, וכן במקורות רבים אחרים. חוקרות HUMAN RIGHTS WATCH בחרו להשתמש במונח "יהודי" שכן זה אחד הפירושים של המלה העברית "עברי" המשמשת במקורות הנ"ל לציון בתי ספר אלה, וגם משום שזהו מונח התואם את המונח "ערבי". הדו"ח אימץ את המינוח "בתי ספר ערבים" ו"חינוך ערבי", שכן אלה היו המונחים ששימשו את כל הא/נשים שראיינו, הן את הערבים הפלסטינים והן את היהודים.

II. המלצות

- על ממשלת ישראל להכיר בכך שאפליה כנגד אזרחים ערבים פלסטינים ואזרחיות ערביות פלסטיניות היתה, וממשיכה להוות, בעיה חברתית ופוליטית מרכזית במערכת החינוך הישראלית. על הממשלה לשפר באופן ניכר לעין, ובר-מדידה את ההשתתפות הערבית הפלסטינית בכל תחום מתחומי קבלת ההחלטות בדבר מדיניות החינוך והקצאת המשאבים בחינוך.

המלצות לכנסת

- לתקן את חלק II, 3ב(א) של חוק חינוך חובה ואת סעיף 5(א) של חוק זכויות התלמיד, על מנת שיאסרו במפורש אפליה בידי ממשלת ישראל, ובידי רשויות חינוך ומוסדות חינוך מקומיים.
- לממן במלואם, בחוק התקציב השנתי, את התכניות הנוכחיות לטיפול במחסור הקיים בחינוך הערבי. בתחומים שבהם מסתבר כי אין די בתכניות אלה, יש להקצות תקציבים נוספים לתיקון החסר.

המלצות למשרד החינוך

המלצות כלליות

- לאמץ ולפרסם בציבור, בכתב, מדיניות שוויון, האוסרת במפורש על אפליה על יסוד דת, גזע, מוצא אתני, או מגדר. על מדיניות זו לקבוע כי כל תקציבי משרד החינוך יוקצו לכל בתי הספר, יהודים וערבים כאחד, על פי עקרונות בלתי מפלים, וכן תוך ניסיון לתקן את אפליית העבר, כשהדבר ניתן. יש ליישם מדיניות זו מיידית ולא בהדרגה.
- לערוך שינוי מבני בהקצאת המשאבים של משרד החינוך (כולל תקציבי ההוראה, ההעשרה ותכניות ההוראה המתקנת) כך שתקציבים יוקצו לבתי ספר יהודים וערבים על פי עקרונות בלתי מפלים. כאשר מוקצים תקציבים לכל הילדות והילדים, יש להבטיח לילדות וילדים הפלסטינים תקציב שגודלו היחסי זהה – לכל הפחות – לאחוז שהם מהווים מכלל אוכלוסיית התלמידות והתלמידים.
- להשוות את המספר הממוצע של תלמידות ותלמידים בכל כיתה, וכן את מספר המורות והמורים לכל תלמיד, בבתי ספר יהודים וערבים.
- להקצות תקציבים נוספים לסגירת הפערים בין החינוך היהודי לערבי בכל התחומים, כולל השוואת מצב המבנים בבתי הספר; הקמת ספריות, מעבדות ומרכזי בילוי; הקמת גני ילדים, מוסדות של חינוך מקצועי, חינוך מיוחד, והכשרת מורות ומורים.
- בשיתוף עם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, על משרד החינוך לאסוף ולפרסם נתונים על ההוצאה התקציבית לחינוך יהודי ולחינוך ערבי, על פי חתך מגזרי, וכן על ההוצאה התקציבית על תחומים נקובים בחינוך, על פי חתך מגזרי, על מנת שניתן יהיה לבדוק ולנהל באופן תקין את העיקרון של שוויון בחלוקת המשאבים.
- להגדיל את רמת האוטונומיה של מערכת החינוך הערבית, על פי הקווים שהנחו את מדינת ישראל במתן עצמאות לזרמי החינוך הדתי-ממלכתי, החרדי והקיבוצי.
- להגביר בדחיפות את הייצוג וההשתתפות של ערביות וערבים פלסטינים בכל חלקי משרד החינוך, ובמיוחד בדרגים הגבוהים ביותר.
- להגיב לפנייתו של מזכ"ל אונסק"ו (UNESCO) בדבר יישום האמנה נגד אפליה בחינוך בידי מדינת ישראל.
- להזמין לישראל את הנציבה המיוחדת של האו"ם בדבר הזכות לחינוך, ק. טומשבסקי, להערכת מימוש הזכות לחינוך, ובמיוחד להערכת האפליה נגד אזרחי ישראל הערבים הפלסטינים.

הוצאות על בסיס צרכים

- להנהיג סולם יחיד למדידת צורכיהם של ילדות וילדים יהודים וילדות ערבים פלסטינים, וכן למדידת צורכי בתי ספר ערבים ויהודים; לחדול מביסוס הקצאת המשאבים בחינוך על מדדים המוטים לרעתן של קהילות ערביות פלסטיניות, כדוגמת חוק איזורי עדיפות לאומית א'.
- לצמצם למינימום את החסיון החל על הקצאת משאבים לתכניות העשרה, הוראה מתקנת, וכד', ולהעמיק את התכנון הכולל המבטיח הקצאה שווה של כל סוגי התכניות, בהשתתפות מלאה של

מחנכות ערביות פלסטיניות ומחנכים ערבים פלסטינים. במיוחד יש לספק באופן שווה לבתי ספר יהודים וערבים תכניות העשרה והוראה מתקנת, כגון הכנה לבגרות ולבחינה הפסיכומטרית, ותכניות למניעת נשירה.

תנאים פיזיים

- לבנות את כל כתות הלימוד הדרושות לחינוך הערבי, כולל 2,500 כתות הלימוד שוועדת המעקב לחינוך הערבי העריכה כי הן חסרות במערכת החינוך הערבית. לפנות כתות קיימות מתוך חדרים ומבנים שכורים. להחליף או לתקן מבנים קיימים המהווים סיכון בטיחותי לתלמידים ולתלמידות.
- לערוך וליישם תכנית להערכה ובינוי של כמות הכתות הדרושות לבתי ספר ערבים, מדי שנה, על פי אותם מדדים המשמשים להערכת צרכים ולבינוי בבתי ספר יהודים. על תכנית זו לכלול גם כתות ללימוד בלתי סדיר וכתות לחינוך מיוחד.
- לבנות בתי ספר חדשים באיזורים שבהם ילדות וילדים נוסעים כיום מרחק רב לבית הספר הקרוב, ללא קשר לעמדת הממשלה בדבר חוקיות מגורי הוריהם במקום.
- לבנות מתקני סיוע בבתי ספר ערבים, כולל ספריות, מעבדות מחשבים ומדע, ואולמי ספורט, תוך הבאתם לרמה הקיימת בבתי ספר יהודים. על הרשויות להבטיח כי איכות המתקנים תהיה מספקת ושווה לזו הקיימת בבתי ספר יהודים, ובכלל זה הספרים בספריות וציוד המדע והספורט. לאחר שתושג בבתי הספר הערבים רמה שווה לזו של היהודים, יש להקצות לשתי המערכות תקציבי תחזוקה ובינוי באופן שוויוני.

תכניות רווחה בית-ספריים

- יש להקצות לבתי הספר הערבים תכניות רווחה, כולל ייעוץ, שירותי חינוך מיוחד, טיפול רפואי, וקציני ביקור סדיר, על בסיס שווה להקצאתם לבתי ספר יהודים.
- במקרים של מחסור בנשות ואנשי מקצוע דוברי ערבית בעלי הכשרה מתאימה, למשל: פסיכולוגיות וקלינאיות תקשורת, יש להציע ולפרסם הזדמנויות להכשרה מקצועית וללימודים מתקדמים.

חינוך מקצועי/טכנולוגי

- להסב את כל בתי הספר הקיימים, הן היהודים והן הערבים, כך שיציעו חינוך טכנולוגי מתקדם בנוסף ללימודים מקצועיים מסורתיים.
- לדרוש מגופים פרטיים המתפקדים כקבלני משנה של משרד החינוך, לספק לתלמידות ערביות פלסטיניות ולתלמידים ערבים פלסטינים גישה שווה לזו של תלמידים יהודים לחינוך מקצועי וטכנולוגי. יש לאסוף ולפרסם נתונים לגבי מידת עמידתם של גופים כאלה בדרישות.

תכניות לימוד

- להבטיח את הימצאותם בשפה הערבית של תכניות לימוד וחומרי הלימוד הדרושים ליישומן, בכל המקצועות ובכל הרמות, כולל תכניות לחינוך מיוחד.
- להשוות בין המשאבים המוקצים לפיתוח תכניות לימוד בבתי ספר ערבים ויהודים.
- לעודד באופן פעיל השתתפות ערבית פלסטינית מוגברת בפיתוח תכניות לימוד בכל המקצועות, כולל במקצועות המשותפים לשתי המערכות.
- לפתח במקביל תכניות חדשות בעברית ובערבית, ליישם את התכניות החדשות באותו קצב, תוך מניעת פיגור כלשהו של התלמידות והתלמידים הערבים הפלסטינים.
- לבטל סטריאוטיפים וייצוגים שליליים של ערביות וערבים פלסטינים בכל תכניות הלימוד הקיימות.
- לכלול בכל תכניות הלימוד חומרים נוספים אודות ההיסטוריה והזהות התרבותית של העם הערבי הפלסטיני.

גני ילדים

- לבנות גני ילדים בכל הקהילות הערביות הפלסטיניות שאין בהם גן, כולל ביישובים לא מוכרים.
- לשנות את סדר יישום ההחלטה על חינוך חובה חינוך לילדים בני שלוש וארבע, כך שיכלול באופן שוויוני מקומות יישוב ערבים פלסטינים, וזאת תוך התחשבות בשיעור הנמוך יחסית של

- ביקור ילדות וילדים ערבים פלסטינים בגני ילדים, ובעובדה שמספר הגנים בקהילות ערביות פלסטיניות נמוך יותר מזה הקיים בקהילות יהודיות, באופן יחסי. יש להוסיף מיד לרשימת היישובים העומדים בפני יישום, את כל שבע הערים הבדואיות המוכרות בנגב.
- ליצור יותר הזדמנויות של הכשרת מורים עבור מורות ומורים ערבים פלסטינים לגני ילדים.

חינוך מיוחד

- להקצות משאבים ותקציבים לאינטגרציה (שילוב ילדים חריגים במסגרות רגילות) עבור החינוך הערבי והיהודי ביחס ישיר לשיעור המגבלות הקיים אצל ילדות וילדי כל אחד מהמגזרים.
- להבטיח שכל ילד וילדה הזקוקה לשירותי חינוך מיוחד, אכן תקבל כאלה.
- להקים כיתות נוספות לחינוך מיוחד ערבי או בתי ספר ערבים נוספים לחינוך מיוחד במקום שאותר צורך בכך.
- להתאים בתי ספר יהודים לחינוך מיוחד שמבקרים בהם ילדות וילדים ערבים פלסטינים גם לצורכיהם המיוחדים של אלה, תוך שיתוף מלא של מחנכות ומחנכים, הורים, תלמידות ותלמידים ערבים פלסטינים, בביצוע התהליך.
- להכשיר עוד קלינאיות וקלינאי תקשורת ערבים פלסטינים.

הכשרת מורים

- להקצות משאבים נוספים להשתלמויות מורות ומורים ערבים פלסטינים.
- לקיים יותר קורסים להכשרת מורות ומורים בבתי ספר ערבים או בסביבתם, תוך התייעצות עם ארגוני המורים ושיתוף פעולה ערבי פלסטיני.
- בפרט: להציע יותר הכשרה בשיטות הוראה.
- להציע תמריצים שווים למורות ומורים יהודים ולמורות ומורים ערבים פלסטינים המלמדים באיזורים שמשרד החינוך מעוניין למשוך אליהם מורים, כגון איזורי עדיפות לאומית וקהילות בדואיות בנגב.

המלצות לרשויות המקומיות

- להוציא את כל הכספים המוקצים על ידי משרד החינוך על פי ייעודם.
- לתת עדיפות לבניית גני ילדים.

המלצות לוועידה הכללית של ארגון החינוך, המדע והתרבות של האו"ם (UNESCO)

- לקבוע לוח זמנים למדינות השותפות לאמנה נגד אפליה בחינוך לצורך מסירת דו"חות תקופתיים, כפי שנקבע בסעיף 7 של האמנה.
- פרסם המלצות, כפי שנקבע בסעיף 6 של האמנה נגד אפליה בחינוך: "תוך הגדרת הצעדים שיש לנקוט נגד צורות האפליה השונות בחינוך ולצורך הבטחת שוויון הזדמנויות והתייחסות בתחום החינוך".³¹